

PORTRETUL PRINCIPELUI SÂRB MILOȘ OBRENOVIČ, DE JOSEF AUGUST SCHÖEFFT (1835)

Sorin IFTIMI¹

Secolul al XIX-lea rezervă încă surprize privitoare la portretele unor principii din Balcani, din când în când ieșind la iveală câte o mică provocare pentru istorici. La o licitație publică recentă (2011), ce a avut loc la Sala de licitații Drouot din Paris, fost prezentat un portret de bărbat care amintește de cele ale domnilor din Țările Române de la jumătatea veacului al XIX-lea. Lucrarea era numită, în catalogul de licitație, *Portrait de dignitaire turc*, fără ca personajul să fie identificat². Este vorba despre un desen în creion (24x18,5 cm) ce poartă semnătura pictorului Schöefft³. Lucrarea a fost achiziționată de domnul Mihail Dim. Sturdza și integrată colecție sale de la Paris (Fig. 1).

Chipurile domnitorilor români din epoca amintită fiind cunoscute din portrete de epocă, domnul Sturdza presupunea, inițial, că ar putea fi vorba de portretul unui baș-boier, aflat în fruntea Divanului în timpul administrațiilor rusești. Bănuiala se îndrepta mai ales asupra lui Constantin Paladi, ginerele domnitorului Scarlat Callimachi și principalul candidat la tronul Moldovei, pe la 1830. Există însă un portret al lui hatmanului C. Paladi ca general al Oștirii Moldovei, realizat de pictorul Constantin Lecca⁴ (Fig. 8). Chipul din litografia lui Lecca nu seamănă cu cel luat acum în discuție, așa încât această opinie ar trebui abandonată. Domnul Mihai Sturdza nu excludea nici posibilitatea ca portretul să reprezinte pe un

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² http://catalogue.drouot.com/html/d/recherche.jsp?query=Schöefft&Submit=OK&filterDate=2&np=20&_exact=&email=

³ Autenticitatea semnăturii este în afară de orice îndoială, așa cum arăta domnul Mihai Dim. Sturdza, pictorul Josef August Schöefft fiind, practic, necunoscut în Franța, iar iscălitura sa nu era de natură să ridice valoarea de piață a lucrării.

⁴ A. S. Ionescu, *Stiluri de podoabă capilară din România modernă (1790-1920)*, în *Muzeul Național*, XVIII, 2006, fig. 34.

prinț din zona Balcanilor (Serbia), ipoteză care își va dovedi valabilitatea, după cum vom vedea.

Cunoscându-mi preocupările din ultimii ani, privitoare la pictorul Schöefft, cel care semnează și acest portret, domnul Sturdza mi-a pus la dispoziție o copie a lucrării, în speranța că vom putea identifica, împreună, personajul portretizat. Ceea ce am putut constata este faptul că iscălitura de pe acest portret aparține lui Josef August Schöefft (1776-1851), reprezentantul generației de mijloc al familiei de pictori Schöefft, care a realizat numeroase portrete în Țările Române în anii 1835-1837. Am solicitat o imagine mai bună, care să permită identificarea decorațiilor purtate de bărbatul portretizat. Dacă putea fi identificată vreo decorație rusească, aria căutărilor s-ar fi restrâns la principii balcanici.

*

De curând am putut identifica personajul reprezentat în acest portret: este vorba despre Miloș Obrenović (1783-1860), principe al Serbiei în două rânduri, între 1815-1839 și 1858-1860, întemeietorul dinastiei Obrenović (Fig. 2). Un portret al său se află astăzi în Palatul prințesei Ljubica (soția sa), clădire devenită muzeu, în expoziția permanentă; această lucrare face parte din patrimoniul Muzeului Național de la Belgrad (Fig. 3-4). Portretul, văzut din trei-sferturi, este datat în 1858 și figurează în evidențele Muzeului cu autor necunoscut; semnătura artistului s-a șters sau nu a existat de la bun început. În acest ultim caz, avem de a face, probabil, cu o copie.

Portretul lui Miloș Obrenović este unul „de aparat”, în care personajul este înfățișat din trei-sferturi, în ținută de ceremonie ce ilustrează statutul său social. Spre deosebire de schița în creion de la Paris, care are un fundal neutru, portretul în ulei de la Muzeul din Belgrad beneficiază de cadrul obișnuit al acestui gen de lucrări: personajul, văzut până la brâu, este înfățișat pe o terasă, având în stânga nelipsita coloană de marmură; portretul este amplasat într-un peisaj, care este însă abia schițat, chipul personajului decupându-se pe cerul azuriu, cu nori frumos modelați. Este o combinație între cadrul baroc al portretului oficial clasic și fundalul picturii romantice, elementul de noutate al epocii. În partea dreaptă, acolo unde în varianta desenată se află semnătura pictorului, în portretul pictat este zugrăvită catedrala Sfânta Sofia. Astfel este indicat faptul că personajul portretizat se afla la Constantinopol, sursa puterii politice pentru principii balcanici, locul de unde se dobândeau tronurile. Portretul devine, astfel, și o imagine care legitimează statutul persoanei înfățișate. Această reprezentare a Sfintei Sofia amintește de autoportretul lui Josef August Schöefft, aflat astăzi la Muzeul

Național de Istorie din Budapesta, în a cărui fundal este prezentă aceeași catedrală, emblematică pentru capitala Imperiului Otoman⁵.

Detaliile fundalului arată că portretul în ulei de la Belgrad nu a fost pictat după grafica din colecția domnului Sturdza, ci după un alt portret, contemporan cu acel desen, posibil tot o pictură în ulei. Din portretul color se vede că personajul este așezat, pozând cu mâna dreaptă în șold (ceea ce nu se poate observa din desen, care se apropie mai mult de un bust). Deși nu este semnat, portretul de la Belgrad a fost datat în anul 1858, ceea ce nu poate să corespundă cu anul în care a fost executat portretul original; acesta poate fi cel mult anul realizării unei copii⁶. Detaliile vestimentare, dar și alte indicii, pledează pentru o datare cu două-trei decenii mai devreme.

În portretul de la Belgrad, prințul sârb poartă pe cap o căciulă tronconică de culoare roșie-stacojie, cu niște franjuri din mătase neagră, atârând, la partea superioară⁷. Aceasta poate fi identificată cu un fes otoman, asemănător cu cel din portretele lui Mahmud II (1808-1839) sultanul reformator al imperiului (Fig. 5). Pornind de la acest acoperământ de cap, oarecum exotic, domnul Mihail Dim. Sturdza nu excludea posibilitatea ca personajul să fie un prinț din Maroc, teritoriu aflat, pe atunci, în *commonwealth*-ul otoman. Se știe că în această provincie din nordul Africii a apărut fesul, în secolul al XVII-lea, luându-și numele după orașul marocan Fez. Contrar impresiei generale, fesul a fost adoptat foarte târziu în Imperiul Otoman. Peste timp, fesul a ajuns să fie privit ca simbol al unei identități culturale orientale, musulmane. În Occident, fesul a fost perceput ca un element romantic și exotic, atât în secolul al XIX-lea, cât și în secolul al XX-lea.

În 1829, sultanul reformator Mahmud II a suprimat portul turbanelor și a introdus fesurile pentru funcționarii statului și pentru militari. Fesul a apărut, în societatea otomană, ca un însemn al modernizării și egalizării. Culoarea roșu-stacojiu („scarlet”; cârmâz-carmin) era una de lux, procesul de extracție făcând-o foarte scumpă⁸. Nuanța din portretul policrom este mai curând un *roșu-vermillon*, dar în realitate credem că era vorba de un

⁵ S. Iftimi, *Pictorul Josef August Schöefft și activitatea sa în Principatele Române (1835-1837)*, sub tipar.

⁶ Aceasta este și părerea domnului Sturdza, care data portretul prin anii 1835-1840, după factura uniformei de ceremonie.

⁷ Un astfel de fes, același model, poate fi observat în portretul de epocă al altui principe sârb, Alexandru Karagheorghevici (1842-1858); acesta nu purta însă fesul pe cap, ci îl avea pus alături, pe o măsută.

⁸ Cu privire la fesul otoman și portul său în Principatele Române, de către creștini, se găsesc mai multe considerații interesante la A. S. Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, 2006, p.116-119.

roșu-stacojiu. Cu un asemenea fes pe cap a debarcat la Galați și a venit în capitala Moldovei și Mihail Sturdza, la 1834, când a obținut domnia, însă nu a pozat cu el în portretele oficiale, precum Miloș. La data realizării portretului, fesul nu dobândise încă, în zona Balcanilor, conotația negativă de mai târziu.

Cneazul Miloș Obrenović are la gât legătura unei eșarfe de culoare neagră, cum se purta, în epocă, atât la ținuta civilă cât și la cea militară. Înfășurată de mai multe ori în jurul gâtului, aceasta ducea la rigidizarea ținutei personajului.

Uniforma, având o croială strânsă pe corp, cu mâneci înguste, este una de formă occidentală. Culoarea roșie a tunicii este specifică prințului Miloș, aceasta nefiind una obișnuită pentru principii sârbi din acea epocă. Atât fiii lui Miloș, care i-au succedat pe tron, cât și principii din familia Karagheorghevici au purtat doar uniforma militară de general obișnuită, de culoare bleumarin⁹. Observația este valabilă și pentru principii-domnitori din Principatele Române, care au adoptat ca ținută oficială, după 1830, uniforma de general a oștirii naționale, chiar dacă nu erau militari de carieră¹⁰. Mahmud II a reformat armata otomană, introducând uniforme confectionate după modelul occidental. Nici sultanul, ca suzeran, nu obișnuia să poarte o asemenea tunică roșie, după cum se poate vedea din portretele sale, ci tot obișnuita tunică bleumarin a uniformei militare de inspirație germană.

Broderiile aurii abundente de pe pieptul uniformei, ar putea situa această haină undeva între tunică militară și redingota diplomatică. Gulerul înalt, întărit, este brodat cu înflorituri aurii și conturat de un galon destul de lat, ca pentru ofițerii superiori. În mod surprinzător, modelul broderiei gulerului indică gradul de colonel (*polkovnic*)¹¹ și nu de general (cu frunze de stejar), cum arată epoleții și cum ar fi fost normal (Fig. 8-10). La partea inferioară a mânecilor sunt brodate ghirlande (așa numitele „noduri ungurești”) dublate de galoane care indicau gradele militare, jucând rolul epoleților (după modelul austriac). În mod normal, la uniforma cu gradele indicate pe mânecă nu se mai purtau și epoleți. Reunirea celor două sisteme de indicare a gradelor ar echivala cu un pleonasm, pe tărâmul uniformologiei. Epoleții sunt făcuți după modelul rusesc, cu scutul (discul)

⁹ Totuși, se cunoaște un portret al lui Mihailo Obrenović, fiul lui Miloș, în care acesta pozează în tunică roșie. Forma tunicii nu mai este una originală, încărcată cu fireturi și broderii, ci are croiala clasică a tunicii ofițerești din epocă.

¹⁰ A. S. Ionescu, *op. cit.*, p.115-117.

¹¹ *Uniformele Armatei Române (1830-1930)*, Muzeul Militar Național, București, 1930, *Moldova. Broderiile mundurului de paradă comandantului de polc (regiment). Gulerul*, desen de A. Potocki (desființate prin înaltă poruncă de zi nr. 12, III, din 13 oct. 1836).

perfect circular și corpul scurt, cu franjuri metalice groase, corespunzătoare gradului de general (ofițerii superiori aveau epoleți cu franjuri subțiri, iar ofițerii inferiori purtau epoleți fără franjuri)¹².

Prințul Miloș este încins cu „șarful” de ceremonie, o cingătoare rezervată ofițerilor. Este vorba despre o eșarfă țesută din fir auriu, introdusă și în ținuta ofițerilor din Principatele Române, în septembrie 1835. Modelul însă este diferit, semănând foarte mult cu cel purtat de Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) la uniformă sa de general de dorobanți călări.

După cum s-a mai remarcat, pictorul Schöefft știa să își flateze modelul. Sublinierea umerilor largi, a taliei înguste, conferă o ținută mai semeață, marțială. În portretul desenat, chipul are trăsături mai fine, pe când în cel pictat fața este ceva mai cărnoasă. În desen, corpul este mai bine legat, pe când în pictură, care este, probabil o copie, apare o ușoară disproporție la umeri și la gât.

O atenție specială se cuvine să acordăm decorațiilor aflate pe pieptul uniformei principelui Miloș Obrenović, întrucât acestea sunt semne de legitimare ce conturează un portret simbolic al personajului.

Prima dată reține atenția medalionul ce conține *portretul sultanului* – instituit, se pare chiar de Mahmud II (1808-1839) – care nu era o decorație propriu-zisă. Este vorba despre un medalion oval, emailat, pe care era pictat bustul suzeranului, văzut din față (Fig. 5); medalionul era înconjurat cu diamante (*briliante*) și era surmontat de o fundă dublă, cu panglici ondulate, bătute de asemenea cu briliante. Se crede că existau două clase: clasa I se purta sub formă de placă, pe partea stângă a pieptului, iar clasa II se purta la gât. În acest portret, Miloș poartă medalionul de clasa I, prins în piept și nu de atârnat la gât. Șnurul din fir auriu de la gât este furajera ținutei de cavalerie și nu are nici o legătură cu medalionul. În unele portrete ulterioare, din necunoaștere, acest medalion apare atârnat la gât, fără ca artistul să conștientizeze că astfel diminuează rangul acestei distincții.

Medalionul cu portretul sultanului nu a avut un statut și un regulament de decernare stabilit, el fiind acordat unui număr restrâns de beneficiari, de către Sultan, ca mărturie a aprecierii de care se bucura persoana decorată¹³. În actele succesiunii domnitorului Mihail Sturdza, care au fost publicate, sunt menționate asemenea portrete, care se păstrau în familie.

Nishan İftikhar („Ordinul Gloriei”), instituit în 1831, nu este considerat nici el un Ordin în sensul deplin, occidental (Fig. 6). Acesta a

¹² A. S. Ionescu, *op. cit.*, p.327.

¹³ F. Marinescu, M. Radovici, *Personalități din Țara Românească și Moldova distinse cu decorații străine în primele șase decenii ale secolului al XIX-lea*, în SMIM, XIV-XV, 1981-1982, p.111-112.

avut o existență de două decenii, 1831-1851, când a fost înlocuit de Ordinul Medjidi, instituit după model francez. *Nishan*-ul se decerna atât musulmanilor cât și nemusulmanilor, pentru merite militare sau civile. Însemnul era confecționat din aur sau argint aurit, se compunea dintr-un medalion circular ce poartă turaua sultanului la mijloc, înconjurat de 24 de diamante (sau *briliante*); sub medalion se aflau frunze de palmier legate cu o panglică, bătute cu briliante; la partea superioară aceasta se continuă cu 12 raze de aur, bifurcate, între care se află o semilună cu stea și cu inelul panglicii în comandorie. Ordinul *Nishan İftikhar* a avut cel puțin două grade¹⁴.

Ordinul Sf. Ana, cls. I (echivalent gradului de Mare Cruce), era format din două piese: însemnul cu lentă și placa ordinului (Fig. 7). Însemnul era reprezentat de o cruce aurită cu capetele lățite, emailată cu roșu; aceasta avea între brațe un motiv decorativ (flăcări stilizate). Medalionul avea, pe avers, pictată silueta Sfintei Ana, iar pe revers cifrul (monograma), pe fond alb. Eșarfa (lenta) Ordinului era roșie cu lizieră galbenă, ea purtându-se de pe umărul stâng, înspre șoldul drept. Placa Ordinului Sf. Ana, din argint, era în formă de stea cu opt grupe de raze, cu o cruce arzândă (ondulată), roșie, în centru, înconjurată de un inel de email roșu, purtând deviza: „AMANTIBUS JUSTITIAM PIETATE FIDEM” (neprihănirea, evlavie, credință, dragostea) și doi îngeri ce susțin coroana imperială. Ca semn de distincție specială, decorațiile celor două clase puteau fi îmbogățite cu briliante¹⁵. De regulă, Ordinul Sfintei Ana se acorda cu însemnul nesurmontat de coroana imperială. În cazuri cu totul deosebite, coroana era atașată crucii-pendantiv, ea fiind redată și pe placa clasei I¹⁶.

Putem observa că aceleași decorații sunt înfățișate și în portretul domnitorului Mihail Sturdza, executat tot de Josef August Schöefft, la 1837¹⁷ (Fig. 18).

*

Pentru mai buna înțelegere a portretului analizat mai sus se cuvine să examinăm și un alt portret oficial al cneazului sârb, care are multe elemente comune cu cel dintâi. Este vorba despre lucrarea *Miloș Obrenović bătrân*

¹⁴ *Ibidem*, p.112.

¹⁵ *Ibidem*, p.114-115 (Ordinul Sf. Ana).

¹⁶ Precizare făcută de heraldistul Tudor-Radu Tiron, consilier de specialitate la Cancelaria Ordinilor și Medalilor, care a avut amabilitatea de a parcurge acest studiu și de a face câteva observații pertinente. Îi mulțumesc încă o dată și pe această cale.

¹⁷ Portretul domnitorului Mihail Sturdza face parte din colecția Muzeului de Artă din Iași. Este o copie realizată de C. D. Stahi. Originalul acestui portret, pictat de Josef August Schoefft, în 1837, se află în colecția de la Paris a domnului Mihai Dim. Sturdza.

(1848) aflată tot în colecția Muzeului Național din Belgrad (Fig. 11). Portretul este realizat de pictorul austriac Moritz M. Dafinger (1790-1849), miniaturist de foarte bună reputație. Această lucrare, probabil o copie, este una de mari dimensiuni (144×100 cm)¹⁸. Este un portret văzut frontal, cu un cadru mai larg, ce înfățișează personajul în picioare, văzut până la genunchi. Atitudinea solemnă, perfect frontală, incomodă pentru pictori, descinde din portretul medieval „de majestate”, în care suveranul era astfel reprezentat, stând nemișcat pe tron sau în fața acestuia.

De fapt, imaginea acestei lucrări, întâlnită cel mai frecvent, este o copie cu fundal neutru; portretul original (poate o miniatură?) avea în fundal obișnuita draperie ridicată pentru a permite o deschidere spre un peisaj convențional, proiectând chipul personajului portretizat de un cer acoperit de nori, după canoanele epocii. Acesta este un portret făcut cu fața la Viena, la lumea creștină, și, de aceea, din imagine dispare impunătorul fes roșu (care îl valoriza pe Miloș doar în sistemul otoman); fesul a fost înlocuit cu o căciulă de blană ce seamănă cu cele ale husarilor, și care este prezentă și în portretele oficiale ale domnitorilor români. Egreta ce împodobește această căciulă arată calitatea de comandant al armatei, pe care Miloș o avea.

Haina purtată aici de Miloș este una lungă până la genunchi, evazată spre poale și nu atât de strânsă pe corp ca în desenul lui Schöefft. Broderiile aurii de la nivelul pieptului indică însă că ar fi vorba despre aceeași ținută vestimentară, surprinsă însă în întregime. Această haină a lui Miloș Obrenović este denumită, cu un termen de origine turcă, „dolman”. Cuvântul a pătruns și în occident, desemnând o haină scurtă și îmblănită, specifică ofițerilor de cavalerie (husari), formă destul de diferită față de cea din acest portret. Comparat însă cu piesele vestimentare occidentale, „dolmanul” din această imagine poate fi asemănat cu redingota britanică (*riding-coat*), ce făcea parte, la origine, din ținuta de călărie. Aici haina este lipsită de epoleți și de „ghirlandele” clasice de pe mâneci („noduri ungurești”) – care indicau gradele în sistemul occidental – și deci diferită de modul în care a văzut sau a interpretat Schöefft aceste detalii. Broderiile de la mâneci și poale par simple înflorituri, fără o semnificație specială. Ne putem gândi la o ținută civilă, o haină de prestigiu, purtată de aristocrația locală, adaptată *ad-hoc*, pentru a semăna cu o uniformă militară.

La o privire mai atentă putem remarca broderiile cu frunze de stejar aurii, de la guler, manșete și plăcile buzunarelor, care corespund gradului de general. Probabil că, în realitate, acestea erau pe fond roșu, dar au fost

¹⁸ Moritz M. Dafinger, portretist austriac, miniaturist al curții imperiale, a fost discipolul lui Friedrich Heinrich Fugger; el s-a specializat în pictura pe porțelan, iar din 1809 a pictat medalioane-portret pe fildeș. Chipul său apărea pe bancnotele austriece de 20 șilligi, înainte de introducerea euro.

pictate pe negru tocmai pentru a fi scoase în evidență. Poate fi remarcat și galonul auriu (țesut „în unghiuri”) de la baza gulerului, care ținește în întregime haina. Acesta indică, de asemenea, gradul de general al purtătorului uniforme.

Foarte probabil, este vorba despre aceeași haină a lui Miloș Obrenovič, pe care cei doi pictori, Schöefft și Dafinger, au văzut-o în mod diferit. Epoleții de general au fost adăugați de Schöefft, sau poate chiar au fost purtați în realitate, cu prilejul vizitei la Constantinopol, pentru a da un aspect mai impozant acestei ținute. Putem constata, din portretele păstrate, că nici unul dintre succesorii lui Miloș Obrenovič pe tronul Serbiei nu a mai adoptat această ținută de ceremonie.

În privința portretului pictat de Dafinger, putem remarca faptul că în următorul deceniu Miloș a mai primit încă două decorații, a căror plăci se pot vedea pe pieptul acestuia. Lenta de culoare albastru-închis de pe piept arată că una din decorații este Ordinul Rusesc al Vulturului Alb, care era a doua decorație ca importanță, în Imperiul Țarist, după Sf. Andrei¹⁹; în varianta originală a portretului realizat de Dafinger, această eșarfă era roșie, bordată cu galben-auriu și aparținea Ordinului rusesc Sf. Ana. Este posibil ca pictorul să o fi colorat în albastru pentru a o face mai vizibilă pe fondul roșu al „dolmanului”; faptul pare greu de acceptat din partea unui pictor din epocă, aceste detalii fiind foarte importante pentru comanditar, pentru limbajul simbolic al vremii. Preferarea lentei Ordinului Sf. Ana la ținuta în care erau arborate cele patru decorații arată că această decorație rămânea cea mai importantă, dintre cele primite de Miloș de la suveranii creștini. Pe partea dreaptă a pieptului, sub Ordinul Sf. Ana, ar putea fi identificată decorația grecească Ordinul Mântuitorului, în grad de Mare Cruce.

Dafinger a comis o greșeală, voită sau nu, amplasând medalionul cu portretul sultanului nu în montura sa obișnuită, ci în aceea a distincției Nishan Iftikhar. Panglica de care atârână acest medalion seamănă cu cea a Ordinului Sf. Ana cls. II, pe care Miloș o primise din partea Rusiei, după cum putem vedea din portretele sale mai vechi.

La Muzeul Național din Belgrad, dolmanul lui Miloș Obrenovič este expus ca piesă de muzeu. Recent, piesa a figurat și în expoziția temporară *Uniformele din Serbia în secolele XIX-XX*, organizată de Muzeul de Istorie din Belgrad în perioada septembrie-octombrie 2011²⁰. Credem însă că nu se

¹⁹ Preocupat de subiect, Tudor Radu Tiron a identificat această decorație din portretul lui Miloș Obrenovič, de comun acord cu colegul heraldist sârb, părintele Nenad M. Jovanovič de la Belgrad. Cei doi specialiști au mai remarcat faptul că aceeași lentă apare și într-unul dintre portretele principelui Mihailo Obrenovič, fiul lui Miloș.

²⁰ Vezi I. Bucherie, M. Djurov, *Uniformele – de la Karageorgevici la Tito*, în *Politika*, 29. 09. 2011 (publicație on-line).

păstrează piesa originală, ci este vorba despre o reconstituire. Comparația cu detaliile cu imaginile dolmanului din portretele ce provin din epocă, pune în evidență acest fapt. Brandenburgurile din fir auriu sunt mai simple și mai subțiri, fără canafii de la capetele acestora. Clapele buzunarelor, ornate cu frunze de stejar din fir auriu, lipsesc cu totul. Nici modelul broderiei de la colțurile poalelor dolmanului nu corespund cu cele din portretul realizat de Dafinger.

*

Când putea să fie realizat portretul lui Miloš Obrenović de către Josef August Schöefft? Desigur, la o dată când atât Miloš cât și pictorul s-au aflat, împreună, în capitala Imperiului Otoman. 1858, anul în care este datat portretul de la Muzeul Național din Belgrad, nu poate fi luat în considerare, deoarece pictorul murise pe la 1851.

Singurul prilej potrivit a fost atunci când cneazul Miloš Obrenović a făcut o importantă vizită la Constantinopol, spre sfârșitul lunii iulie 1835²¹. La acea dată, Miloš ar fi avut 52 de ani, ceea ce corespunde cu aspectul bărbatului portretizat. Portretul lui Milos Obrenović a fost realizat la Istanbul în luna august 1835, după vizita sa la sultan, deoarece avea deja în piept Nishan Iftikhar-ul primit cu acel prilej.

Despre pictorul Josef August Schöefft știam că a ajuns să lucreze la Constantinopol după autoportretul său, realizat aici (nedatat), aflat astăzi la Muzeul Național de Istorie din Budapesta. Acest fapt atestă un stagiu la Constantinopol, o experiență de portretist în marea metropolă, încă din 1835, înainte de perioada de ședere în Țările Române (1835-1837) și nu după 1837, așa cum eram înclinați să credem anterior, trecând mai întâi prin Odessa. Acesta este un detaliu însemnat pentru cartea de vizită cu care s-a prezentat pictorul în capitalele românești. Presa bucureșteană de la 1836 consemnează faptul că Schöefft a organizat și o primă expoziție de portrete din portofoliul său, prin care se recomanda clientelei bucureștene. Este destul de probabil ca un exemplar al portretului lui Miloš Obrenović să fi făcut parte din amintita expoziție personală de la București, ca mărturie a abilităților sale și a mediului în care a fost apreciat.

Datarea actuală de la Muzeul din Belgrad, 1858, nu poate fi acceptată (în cazul unei lucrări considerate originale), deoarece pictorul murise în 1851. Acest an poate să corespundă, cel mult, cu momentul realizării unei copii după lucrarea originală.

La 1835 Miloš Obrenović avea de aplanat mai multe chestiuni conflictuale cu Poarta și a reușit acest lucru cu mari cheltuieli și prețioase

²¹ I. I. Nistor, *Relațiile principilor Caragheorghe și Miloš Obrenović cu Țara Românească*, extras din *AARMSI*, seria III, tom. XXVII, mem. 12, p.326-356.

daruri oferite oficialilor otomani²². Miloș a plecat la drum însoțit de o suită numeroasă, pentru a aduce un omagiu milostivului sultan, „recunoștința pentru drepturile acordate Serbiei” (la 1830). Această vizită oficială a fost făcută după ce, în prealabil, prințul sârb a obținut acordul puterii protectoare, Rusia. Miloș a ajuns la Constantinopol la 5/17 august 1835, fiind primit de oficialitățile otomane cu toate onorurile. El a împărțit daruri consistente și mari sume de bani pentru obținerea bunăvoinței tuturor. Miloș, îmbrăcat în uniformă general, a fost oficial primit de sultanul Mahmud al II-lea; cu acest prilej a primit din partea suzeranului o înaltă decorație, sabia bogat împodobită și mai târziu un cal de mare preț în echipament complet. În privința decorației, aceasta trebuie să fie Nishan İftikhar, deoarece Ordinul următor, Medjidi, avea să fie instituit abia în 1852.

Dincolo de arătatele onoruri, Miloș a dobândit, cu acest prilej, agreementul Porții pentru domnia sa pe viață asupra Serbiei, cu dreptul de succesiune pentru urmașii din familia Obrenović (fapt neagreat de Rusia). Mai mult, a obținut acum autorizația de a numi agenți diplomatici și consuli în țările vecine, inclusiv la București (unde a fost trimis un anume Gherman)²³.

La solicitarea principelui sârb, a fost emis un firman prin care supușii otomani de la sudul Dunării nu mai aveau voie să se aprovizioneze cu sare direct din Moldova, ci doar prin intermediul companiei Opran, care concesionase acest venit în folosul său personal. În plus, Miloș se obligase față de principele Ghica să cumpere, doar pentru anii 1836-1837, 30 milioane de oca de sare, extrasă din Muntenia. Această afacere a fost una din sursele bogăției principelui sârb și a acoperit o mare parte din cheltuielile făcute de acesta la Constantinopol, în 1835.

După acest succes diplomatic, Miloș Obrenović a devenit și mai tiranic în exercitarea autorității sale. În 1836, la propunerea Rusiei, s-a discutat despre introducerea în Serbia a unei constituții moderne, asemănătoare Regulamentelor Organice ce erau în vigoare în Principatele Române. Miloș s-a opus hotărât, în cele din urmă (1838), întrucât noile reglementări i-ar fi limitat foarte mult puterea sa discreționară. Noul regulament a fost introdus însă, prin hațișeriful citit la fața locului de pașa de Belgrad. Miloș a fost silit să abdice, la 26 iunie 1839, în favoarea fiului său mai mare, Milan.

²² Sumele necesare au fost puse la dispoziția lui Miloș Obrenović de Casa Halfon-Opran, care administra afacerile principelui.

²³ I. I. Nistor, *op. cit.*, p.348.

În aceste împrejurări, Miloš Obrenović s-a retras în Muntenia, unde deținea mai multe proprietăți²⁴. Principele sârb, însoțit de fiul său mai mic, Mihail, a fost primit cu toate onorurile, mai ales că nu se știa de destituirea sa. El s-a refugiat având suma de 200.000 galbeni în numerar și bijuteriile coroanei; la acestea se adăugau diversele sume depuse la mai multe bănci străine, precum la cea a bancherului Sina de la Viena.

Prezența lui Miloš în Muntenia a fost un motiv de neliniște permanentă pentru principele Ghica. Prin iulie-august 1839 domnul muntean primise împuternicirea de a-i cere socoteală lui Miloš Obrenović, în numele Porții, asupra administrării abuzive a Serbiei; se prevedea chiar să îi fie retrase toate decorațiile primite din partea sultanului²⁵.

Miloš s-a opus numirii pe tronul Serbiei a fiului său Mihail, pe care l-a reținut, sperând la o revenire a sa în funcție. Doar în urma unei întrevederi cu principele muntean Ghica (14 octombrie 1839) a consimțit ca fiul său să urce pe tron²⁶. În 16 octombrie au sosit la București două firmane: cel dintâi era un firman prin care Poarta hotăra să îi lase, totuși, distincțiile oferite lui Miloš Obrenović²⁷, iar cel de-al doilea era firmanul de numire al lui Mihail Obrenović pe tron, cu obligația de a călători personal la Constantinopol, pentru a fi investit de către sultan.

Apoi Miloš s-a retras la moșia sa de la Herești (jud. Ilfov)²⁸. Miloš suferea de o boală de ochi iar în ianuarie 1840 a obținut acordul Porții de a călători la Viena, pentru tratament. În capitala Imperiului Habsburgic prințul sârb avea să rămână cel puțin până în 1842, pozând aici pentru câteva portrete, după cum vom vedea.

*

Figură emblematică pentru istoria Serbiei, fondator de stat și de dinastie, Miloš Obrenović a avut parte de mai multe portrete care îi surprind spiritul proteic, izvorât din firea sa, dar și din vremurile în schimbare pe care le-a traversat. Acestea arată o evoluție de la înfățișarea sa orientală, tributară civilizației otomane și adoptarea modei occidentale în ultima parte a domniei sale.

După portretul făcut de Dafinger a fost realizată o litografie de către A. Ioanovici, 1852 și imprimată de J. Haler, la Viena (Fig. 13). Interesant este faptul că acest portret a fost multiplicat și răspândit între cele două

²⁴ *Ibidem*, p.352.

²⁵ *Ibidem*, p.353.

²⁶ *Ibidem*, p.354.

²⁷ *Ibidem*, p.355.

²⁸ *Ibidem*, p.360.

domnii ale lui Miloș, când acesta nu mai era pe tron. Deși pare identic, la prima vedere, totuși portretul prezintă mai multe diferențe față de cel pictat, realizat de J. Haler. Chipul lui Miloș nu mai este reprezentat frontal, ci puțin întors spre stânga, ceea ce oferă posibilități mai bune de modelare a trăsăturilor feței. Cadrul este mai larg, ceea ce permite înfățișarea „dolmanului” în întregime, inclusiv a modelului brodat spre poalele acestuia. Pe pieptul personajului se află doar trei plăci ale unor ordine și Nishan İftikhar-ul, față de cele patru stele de pe portretul pictat. Acest fapt sugerează faptul că imaginea litografiată urmează un model care este ceva mai vechi decât portretul cunoscut al lui Haler. Decorațiile sunt și altfel aranjate; una dintre ele este acoperită, în mare parte, de căciula de blană, ceea ce o face dificil de identificat (probabil că este tot Ordinul Mântuitorului, poziționată astfel în portretul color). Steaua de pe partea stângă a pieptului, deasupra, este cea a Coroanei de Fier – Austria. Eșarfa de pe piept aparține unei alte decorații, deoarece este bordată cu două dungi de culoare deschisă (alb sau galben), mai late decât la Sf. Ana. Este lenta ordinului grecesc al Mântuitorului, care era din mătase azurie cu margini de culoare albă (a căror lățime a variat în timp)²⁹.

Un alt portret, deosebit de interesant, este *Cneazul Miloș cu turban* (1824) ulei pe pânză, 71,5x58 cm, aflat la Muzeul Național din Belgrad, realizat de Pavel Durcovi (1772-1830) (Fig. 14). În imagine este reprezentat un bărbat de 40 de ani, athletic, în puterea vârstei, cu o mustață ascuțită, voinicească. Acoperământul de pe cap nu este un turban, permis doar musulmanilor, ci o cealma, din șal de mătase indiană, foarte prețioasă, piesă vestimentară permisă și creștinilor, dar purtată doar de personaje de rang foarte înalt. Oricum, după 1829 chiar turbanele ies din „modă”, prin inițiativa sultanului Mahmud II, care a înlocuit, la nivelul administrației și armatei otomane, turbanul cu fesul roșu. Un taclit vârgat, din aceeași mătase scumpă, îi încinge mijlocul. Este îmbrăcat cu o fermenească roșie, tivită cu galon din fir auriu și blăniță maronie.

Pictorul Pavel Durcovi s-a născut la Baja (Ungaria) și a murit în Rusia, la Odessa, în 1830. El este cunoscut drept unul dintre cei mai prolifici pictori sârbi ai epocii, dar are și multe lucrări de duzină. Acest portret, pe care i l-a făcut prințului Miloș Obrenović, este cea mai cunoscută lucrare a sa. Credem că portretul a fost pictat înainte de 1829 (an acreditat până acum), în funcție de portul cealmalei (care tocmai expira în acel an) și de data reală a plecării sale la Odessa, care nu este încă bine stabilită.

Amintim în analiza noastră și portretul realizat de un pictor anonim, *Kneazul Miloș cu fes*, considerat a fi fost realizat la 1824 (ulei pe pânză, 55x65

²⁹ Ambele decorații au fost identificate corect de Tudor-Radu Tiron.

cm, Muzeul Național din Belgrad). Miloš Obrenović este reprezentat în port orientat, cu fes turcesc pe cap, îmbrăcat cu o feregea roșie, ușoară, peste anteriul dungat, încins cu un taclit de mătase neagră, cu flori mărunte, de culoare roșie (Fig. 15). Uneori lucrarea este atribuită tot lui Pavel Durcovi, și din această cauză este datată tot în 1824 (ca și lucrarea anterioară) sau 1830, anul morții pictorului, fără a se ține seama că acesta a decedat chiar în acel an, la Odessa (și deci nu putea picta un portret în Serbia). Sunt însă câteva indicii care arată că lucrarea a fost executată câțiva ani mai târziu, deci după moartea pictorului Durcovi, de către un artist anonim. În acest portret, Miloš Obrenović poartă un fes de modă otomană, o noutate, introdusă oficial în 1829, după cum am văzut. Un alt indice este Ordinul Nishan İftikhar, care apare în imagine, despre care se știe că a fost înființat în 1831. Portretul nu putea fi anterior acestei date; el este chiar și mai târziu, dacă avem în vedere că *Nishan*-ul nu este de formă rotundă, ca în prima emisie, ci are formă ovală, tip apărut ulterior. De fapt, credem că *Nishan*-ul i-a fost acordat lui Miloš chiar în 1835, cu prilejul vizitei sale la Constantinopol. Pe această bază, lucrarea ar trebui datată după acest an, chiar dacă stilul, mai puțin rafinat, creează impresia de mai mare vechime.

În portret, Miloš poartă ordinul rusesc Sf. Ana, în două grade diferite, fapt neuzual. Este posibil ca Miloš să fi primit inițial clasa a II-a „cu briliante”, marcă particulară de apreciere din partea țarului și motiv pentru afișarea ei chiar și după dobândirea unei clase superioare³⁰. Mai întâi a primit cls. a II-a a Ordinului, care se purta la gât, după cum se vede și în acest portret. Ulterior i s-a decernat și clasa I a Ordinului Sf. Ana format din lentă de moară roșu bordată cu galben, de care atârna însemnul, și placa (steaua cu coroană), purtată pe partea dreaptă a pieptului. Probabil că Miloš a primit decorația pe la 1830; portretul lui Schöefft atestă că Miloš a primit acest Ordin înainte de 1835.

Mai este cunoscut un portret al lui Miloš în ținută semănătoare principilor-domnitori din Țările Române: tunică militară de culoare neagră (și nu roșie), guler, manșete și epoleți de general. Portretul are o valoare artistică mai scăzută, dar însemnele și decorațiile sunt redată cu mare exactitate. Se remarcă lentă cu însemnul și placa Ordinului Sf. Ana cls. I, dar și Ordinul Sf. Ana cls. II (primit anterior), purtat la gât. La Ordinul Nishan İftikhar se poate observa atât forma rotundă a medalionului (considerată cea mai veche), cât și lăntșorul specific de prindere în piept, specific pentru clasa I (cls. II se purta la gât) (Fig. 17).

Un alt portret al Miloš Obrenović a apărut recent la o licitație organizată în 2012, de aceeași prestigioasă Casă pariziană, Drouot. Piesa este

³⁰ Considerație făcută de heraldistul Tudor-Radu Țiron.

o miniatură, un medalion realizat de Dafinger la Viena, în 1842, cu prilejul vizitei lui Miloș Obrenovič în capitala Imperiului Austriac. Acest portret a făcut parte din colecția de portrete-medalion a prințului Metternich și a soției sale Melania, care cuprindea 248 piese de acest gen. Portretul, cu dimensiunile de 18,7 x15,2 cm a fost realizat în tehnica obișnuită a lui Dafinger, desenat mai întâi în creion negru și pictat pe deasupra în guașă³¹. Se știe că după acest portret de Dafinger a fost realizată o litografie, de către Josef Kriehuber, imagine datată până acum în 1842, dar care ar putea fi și ceva mai târzie.

Chiar dacă are culoare grenă, redingota principelui, cu brandenburguri auri, se aseamănă destul de bine cu vestitul său „dolman”. Gulerul cu frunze de stejar auri brodate pe câmpul roșu amintește de uniforma de general. În acest portret Miloș are în piept plăcile a patru Ordine; eșarfa purtată pe sub redingota descheiată este galbenă cu borduri albastre, ceea ce arată că, la Viena, Miloș poza cu o înaltă decorație austriacă: este vorba despre Ordinul Coroana de Fier cls. I (Mare Cruce)³², dobândită probabil cu prilejul acestei șederi în capitala Imperiului (1841-1842). Placa acestui ordin, în formă de stea cu opt colțuri, este cea de sus, de pe partea stângă a pieptului. Medalionul cu portretul sultanului Mahmud II, etalat pe mijlocul pieptului, are montura sa corectă și nu mai este amplasat în ovalul *Nishan*-ului, ca în alte cazuri, deja semnalate. Este curios însă acest medalion-portret atârnat, de grd. II, de vreme ce știm că principele sârb primise medalionul de pus în piept, considerat de grd. I.

*

Dinastia Obrenovič, care a dat cinci reprezentanți pe tronul Serbiei, a avut numeroase legături cu Țările Române. Relațiile genealogice s-au făcut însă pe o altă ramură decât cea a fondatorului dinastiei, despre care este vorba în acest studiu. Miloș Obrenovič, a avut un frate, Efrem, care nu a domnit. Acel Efrem a avut un fiu, pe nume Miloș Obrenovič, căsătorit cu Maria, fiica boierului moldovean Costin Catargiu. Maria Obrenovič este cunoscută ca mama celor doi fii naturali ai domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

Miloș și Maria Obrenovič au fost părinții lui Milan Obrenovič, cneaz (1868-1882) și primul rege al Serbiei (1882-1889), născut la Mărășești, la conacul familiei Catargiu. Milan Obrenovič a realizat o altă căsătorie românească, luând de soție pe Natalia Keșco. Fapt curios, ambele doamne

³¹ Acest portret al lui Miloș Obrenovič a fost vândut peste prețul estimat, cu 4500 euro.

³² K. Pârvan, C. Opaschi, T. Martin, *Ordine și decorații din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României (Catalog)*, vol. I, Târgoviște, 2011, p.22-24.

căsătorite cu reprezentanți ai dinastiei Obrenovič proveneau din Moldova și nu din Muntenia.

Pe linia amintitului Efrem Obrenovič, familia domnitoare sârbă a stăpânit în Bărăgan, pe lângă Urziceni, o moșie cumpărată pe la 1835, de la familia Ipsilanti, formată din satele Manasia, Uluiți și Răcorești. Complexul arhitectonic de la Manasia, aflat într-un spațios parc, se păstrează și astăzi, fiind restaurat în ultimii ani. Biserica de aici a fost ctitorită de Efrem, care își doarme somnul de veci în pronaosul edificiului, sub o lespede de marmură vinejie împodobită cu armele Serbiei. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, descendenții lui Efrem au vândut această proprietate fostului ministru bulgar Ion Hagienoff.

*

Miloș Obrenovič (1815-1839), întemeietorul dinastiei, a avut la nord de Dunăre mai multe proprietăți administrate de Costa Pavlovici. Acestea au creat o strânsă legătură între principele sârb și spațiul românesc.

Principală reședință a lui Miloș Obrenovič în Muntenia a fost cea de la Herești (Giurgiu), situată la 35 km de București. Satul învecinat, Miloșești, păstrează încă, prin denumirea sa, amintirea principelui sârb care a stăpânit aici. Herești este vechea reședință a familiei Năsturel-Herescu (secolul al XVII-lea), din care provenea Elina, doamna lui Matei Basarab vodă. Vechiul conac de aici fusese construit la 1648 de cărturarul Udriște Năsturel, fratele doamnei amintite. Acesta este considerat singurul monument de arhitectură civilă din Muntenia păstrat din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Miloș Obrenovič a cumpărat castelul de aici la 1821, de la păhărniceasa Anița Năsturel-Herescu. El a adăugat vechii clădiri din piatră un turn construit în stil neoclasic. Miloș Obrenovič a modificat substanțial și arhitectura bisericii de aici, înzestrând-o și cu două clopote, având în inscripție anul 1833. El a reînhumat aici și osemintele fratelui său Milan, mort la București în 1810.

Miloș a avut unele proprietăți și în Oltenia. Se mai păstrează o casă Miloș Obrenovič, clădire de la începutul secolului al XIX-lea, monument istoric situat în localitatea Poiana Mare, jud. Dolj (LMI: DJ-IV-m-B-08469). Moșia Poiana era situată pe malul românesc al Dunării, la 1,5 km de Calafat. Acolo a negociat Miloș diferendul cu Dimitrie Ghica V. V., privitor la comerțul cu sare în Balcani. Pentru a câștiga bunăvoința domnitorului muntean, Miloș îi dăruise anterior câteva tunuri³³. Drepturile asupra acestei moșii au fost revendicate ulterior de Iulia Obrenovič-Huniady, nora lui Miloș³⁴.

³³ I. I. Nistor, *op. cit.*, p.342.

³⁴ *Procesul principesei Iulia Obrenovič, contesa Huniady, contra ereziilor defunctului principe al Serbiei Mihail Obrenovič*, București, Tipografia ziarului Terra, 1870.

Se păstrează și o tradiție populară despre o comoară ce ar fi fost ascunsă la noi de principele sârb. Potrivit acesteia, trei sute de oameni ai lui Miloș Obrenovič ar fi îngropat un tezaur într-o peșteră de pe Valea Cerneli. Toți cei care au transportat comoara ar fi fost otrăviți de principe și îngropați la intrarea în peșteră; singurul semn care marchează locul ar fi o piatră pe care au fost încrustate un snop de grâu și un șarpe.

O altă proprietate a sa era la Vâlcele, fostă localitate balneară, la cumpăna apelor munților Baraolt, la 10 km de Sf. Gheorghe și la 25 km de Brașov (astăzi în jud. Covasna). Miloș s-a tratat cu apele minerale de aici în 1841 și a decis să cumpere un teren, pe care a construit o biserică. Pisană, scrisă în sârbă și română cu caractere chirilice, arată că biserica, având hramul bisericii Sf. Mc. Teodor Stratilat, a fost ctitorită în 1843, de prințul Serbiei, Miloș Teodorovici Obrenovič. Pe fața balustradei corului este pictat ctitorul (prințul Miloș Obrenovič) de către Henrich Trenk, ce a avut o cunoscută activitate artistică în Muntenia. Miloș a mai donat 1000 florini argint pentru a se termina casa parohială și școala de aici. Pentru aceasta, prințul sârb a dorit să fie trecut în pomelnic, după cum urmează: „1. Milos, 2. Mihail – viii; 1. Visca, 2. Ludita, 3. Mihail – morți”.

*

Nu ne-am propus, în paginile de față, să analizăm toate portretele principelui Miloș Obrenovič, ci doar pe cele care ne ajută să înțelegem mai bine portretul realizat de Schöefft. Se mai cunosc și altele, dar încă nu a fost analizat gradul lor de autenticitate sau de fantezie. Cu prilejul acestui studiu, am trecut în revistă ceea ce s-ar putea numi „fețele lui Miloș Obrenovič”. Am încercat și o redare a principalelor portrete ale prințului sârb, luând în considerare indicii de obicei ignorate de istoricii de artă. Pentru ca imaginea asupra personajului să fie completă, am socotit că este bine ca, pe lângă considerațiile privitoare la portrete, să adăugăm câteva sumare date biografice, precum și legăturile genealogice și patrimoniale care îl leagă pe Miloș Obrenovič de spațiul românesc.

Serbian prince Miloš Obrenović's portrait by Josef August Schöefft (1835)³⁵

Abstract

This research started from a pencil portrait of a “Turkish dignitary”, signed by Schoefft, purchased by Mr. Mihai Dim. Sturdza, within a public auction in Paris (2011). We identified a similar oil portrait, in the collection of the National Museum in

³⁵ Rezumat tradus de Coralia Costaș.

Belgrade; we could thus establish that the depicted personage is the Serbian knež (prince Miloš Obrenović (1815-1839; 1858-1860). Within the museum, the portrait was assigned to an anonymous painter and wrongly dated to 1858. In reality, the original of this portrait was painted in Constantinople, by Josef August Schoefft, in August 1835, when Miloš made a pompous visit to Sultan Mahmud II. With the occasion, we also analyzed the other known portraits of prince Miloš Obrenović, noticing they are not correctly dated. We advanced other dates for the creation of these portraits based on the analysis of the evolution of the clothing design and ornaments depicted in these portraits, successively acquired by the Serbian prince.

List of Illustrations:

- Fig. 1. “A Turkish Dignitary’s Portrait”, drawing by Josef Aug. Schoefft (collection Mihai Dim. Sturdza).
- Fig. 2. Miloš Obrenović, portrait by Josef Aug. Schoefft, 1835 (History Museum in Belgrade, copy of 1858?).
- Fig. 3. Princess Ljubica’s residence (Belgrade), nowadays museum.
- Fig. 4. Miloš Obrenović’s portrait exhibited in the Museum of “Prince Ljubica’s Palace“.
- Fig. 5. The medallion – portrait of Mahmud II.
- Fig. 6. The Ottoman order Nishan Iftikhar.
- Fig. 7. The Russian order St. Ana, 1st class.
- Fig. 8. General Constantin Paladi (circa 1830).
- Fig. 9. Colonel Theodor Balș (circa 1830).
- Fig. 10. Collar of the colonel tunic (before 1836).
- Fig. 11. Miloš Obrenović (before 1848), portrait of Moritz M. Dafinger (copy).
- Fig. 12. Prince Miloš Obrenović’s *dolman* (replica) (National Museum in Belgrade).
- Fig. 13. Prince Miloš Obrenović lithograph by A. Ioanovici, 1852, impressed by J. Haler.
- Fig. 14. Pavel Durcovic, Milan Obrenović’s portrait with *cealma* (1824).
- Fig. 15. Anonymous painter, Milan Obrenović, (after 1835) (National Museum in Belgrade).
- Fig. 16. Miloš Obrenović (after 1835).
- Fig. 17. Miloš Obrenović by M. Dafinger (1842).
- Fig. 18. Mihail Sturdza (1837), portrait by Josef August Schoefft, copy by C. D. Stahi, Art Museum of Iași (the original is in the collection of Mister Mihai Dim. Sturdza).

Fig. 1.
„Portret de demnitar turc”, desen de Josef Aug. Schoefft (colecția Mihai Dim. Sturdza)

Fig. 2.
Miloš Obrenović, portret de Josef Aug. Schoefft, 1835
(Muzeul de Istorie din Belgrad, copie din 1858?)

Fig. 3.
Reședința prințesei Ljubica (Belgrad), astăzi muzeu

Fig. 4.
Portretul lui Miloš Obrenović expus în Muzeul „Palatul Prințesei Ljubica“

Fig. 5.
Portretul-medalion al lui Mahmud II

Fig. 6.
Ordinul otoman *Nisban Istikbar*

Fig. 7.
Ordinul rusesc *St. Ana*, cls. I

Fig. 8.
Generalul Constantin Paladi (c. 1830)

Fig. 9.
Colonelul Theodor Balș (c. 1830)

Fig. 10.
Gulerul tunicii de colonel (a. 1836)

Fig. 11.
Miloš Obrenović (a. 1848), portret de Moritz M. Dafinger (copie)

Fig. 12.
„Dolmanul” principelui Miloš Obrenović (reconstituire) (Muzeul Național din Belgrad)

Fig. 13.
Principele Miloš Obrenović litografie de A. Ioanovici, 1852, imprimată de J. Haler

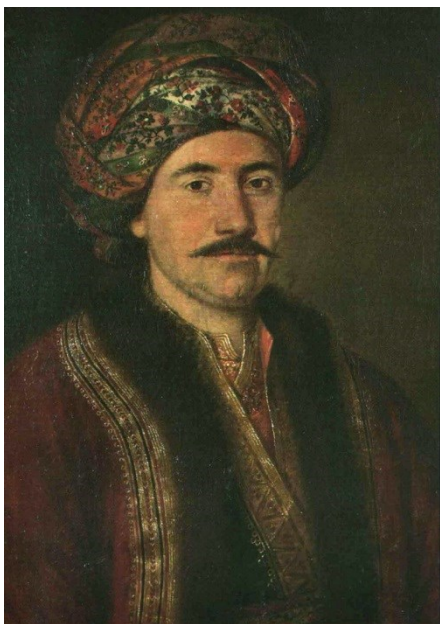

Fig. 14. Pavel Durcovič, portretul lui Milan Obrenović cu cealma (1824)

Fig. 15. Anonim, Milan Obrenović, (d. 1835) (Muzeul Național Belgrad)

Fig. 16.
Miloš Obrenović (d. 1835)

Fig. 17.
Miloš Obrenović de M. Dafinger (1842)

Fig. 18.

Mihail Sturdza (1837), portret de Josef August Schoefft, copie de C. D. Stahi, Muzeul de Artă Iași (originalul se află în colecția domnului Mihai Dim. Sturdza)